

Роль соціальних очікувань у саморегуляції поведінки особистості

Popovych I.S. The role of social expectations in self-regulation of behavior of personality / I.S. Popovych // Problems of Modern Psychology : Collection of research papers of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, G.S. Kostyuk Institute of Psychology at the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine / scientific editing by S.D.Maksymenko, L.A.Onufriieva. – Issue 28. – Kamianets-Podilskyi : Aksioma, 2015. – P. 481–490.

І.С. Попович. Роль соціальних очікувань у саморегуляції поведінки особистості. У статті висвітлено результати дослідження соціальних очікувань як важливої складової саморегуляції поведінки особистості. Зазначено вихідні положення дослідження соціальних очікувань особистості. Розглянуто деякі основні функції соціальних очікувань: регулятивну, посередницьку, коригувальну та орієнтувальну. Висвітлено психологічний зміст соціальних очікувань, їх роль і місце в контексті саморегуляції поведінки особистості.

Розглянуто соціально-психологічний зміст механізму неочікуваної дії та очікуваної дії соціальних очікувань особистості. Акцентовано увагу на зв'язку регулятивної функції з самооцінкою, рівнем домагань, самоочікуваннями, інформацією, думками, бажаннями, діями учасників взаємодії. Показано, що посередницька функція врівноважує і підтримує стан збалансованості між самосвідомістю особистості та її соціальним оточенням. Зазначено, що коригувальна функція реалізується через перманентне врахування можливих реакцій оточуючих на домагання особистості, на окремі дії, вчинки, на поведінку в цілому. А вже на підставі цього реалізуються відповідні поведінкові реакції. Доведено, що орієнтувальна функція відображає об'єктивну необхідність узгоджених дій кожного учасника взаємодії, що відповідають його місцю в системі спільної діяльності та дозволяють орієнтуватися в цій діяльності.

Досліджено регулятивну, посередницьку, коригувальну й орієнтувальну функції та висвітлено психологічний зміст соціальних очікувань у контексті саморегуляції поведінки особистості. Зазначено, що саморегуляція поведінки сприяє розвитку особистості як суб'єкта самоактивності.

Ключові слова: саморегуляція, регулятивна функція, посередницька функція, коригувальна функція, орієнтувальна функція, психологічний механізм, механізм очікуваної дії, механізм неочікуваної дії.

И.С. Попович. Роль социальных ожиданий в саморегуляции поведения личности. В статье освещены результаты исследования социальных ожиданий как важной составляющей саморегуляции поведения личности. Указаны исходные положения исследования социальных ожиданий личности. Рассмотрены основные функции социальных ожиданий: регуляционная, посредническая, корригирующая, ориентировочная. Освещено психологическое содержание социальных ожиданий, их роль и место в контексте саморегуляции поведения личности.

Рассмотрено социально-психологическое содержание механизма неожиданного и ожидаемого действия социальных ожиданий личности. Акцентируется внимание на связь регуляционной функции с самооценкой, уровнем притязаний, самоожиданиями, информацией, мыслями, желаниями, действиями участников взаимодействия. Показано, что посредническая функция уравнивает и поддерживает состояние сбалансированности между самосознанием личности и её социальным окружением. Указано, что корригирующая функция реализуется благодаря перманентному учёту возможных реакций окружающих на требования личности, на отдельные действия, поступки, поведение в целом, и уже на основании этого реализуются соответствующие поведенческие реакции. Доказано, что ориентировочная функция отражает объективную необходимость согласованных действий каждого участника взаимодействия, соответствующих его месту в системе совместной деятельности, что позволяет ему ориентироваться в этой деятельности.

Исследовано регуляционную, посредническую, корригирующую и ориентационную функции в контексте саморегуляции поведения личности. Обозначено, что саморегуляция поведения способствует развитию личности как субъекта самоактивности.

Ключевые слова: саморегуляция, регуляционная функция, посредническая функция, корригирующая функция, ориентировочная функция, психологический механизм, механизм ожидаемого действия, механизм неожиданного действия.

Постановка проблеми. У нашій державі відбуваються радикальні зміни в економіці, культурі, освіті, державному устрої. Ці зміни торкаються кожної людини, сім'ї, родини. Суспільству потрібні ефективні шляхи, методи, прийоми та засоби розв'язання економічних, політичних і культурних криз. У контексті цих змін та перетворень доцільним видається вивчення людини як суб'єкта самоактивності, дослідження соціально-психологічної реальності.

Проблема саморегуляції поведінки особистості є однією зі стрижневих в психологічній науці. Особливе місце в цих дослідженнях посідають соціальні очікування, що виконують низку функцій. Ці функції реалізують роботу соціальних очі-

кувань як важливого механізму саморегуляції поведінки особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження загальнотеоретичних і методологічних аспектів цієї проблеми зробили такі психологи: R. Berns, W. James, V. McKendles, G. Mead, К. Абульханова-Славська, М. Бобнева, М. Боришевський, Л. Гаврищак, Н. Гуткіна, І. Кон, Г. Костюк, О. Леонтьєв, С. Рубінштейн, М. Савчин, Т. Титаренко, С. Тищенко, І. Чеснокова, Т. Шибутані, К. Шорохова та інші.

Магістральні напрямки вивчення механізмів розвитку саморегуляції поведінки особистості були накреслені українським психологом, засновником української психологічної школи з проблем саморегуляції поведінки особистості Мирославом Боришевським [2]. Під «саморегуляцією поведінки особистості» розуміємо свідоме, цілеспрямоване планування, побудову і перетворення суб'єктом власних дій і вчинків у відповідності з особистісно значущою метою, актуальними потребами. Це є не що інше, як свідома активність індивіда, спрямована на мобілізацію його внутрішніх ресурсів для досягнення значущої мети. Вчений зазначає, що потреба критично оцінювати і контролювати свою поведінку, довільно спрямовувати, перебудовувати власні дії і вчинки з урахуванням можливих їх наслідків для оточення і себе, прагнення дотримуватися соціально цінних і особистісно значущих норм, правил міжособистісних взаємин – вияви саморегуляції поведінки [2, с.144–145].

М. Боришевським виокремлено такі психологічні механізми саморегуляції поведінки: самооцінка, домагання, соціально-психологічні очікування або очікувана оцінка й образ «Я». Його учнями досліджено ці механізми на різних вікових етапах становлення та розвитку особистості.

Дослідження соціальних очікувань в саморегуляції поведінки особистості продовжує наукові пошуки автора [3] і є спробою окреслити психологічний зміст і функціонування одного з найважливіших і маловивчених, на наш погляд, психологічних механізмів.

Наукові джерела містять багатий емпіричний матеріал про саморегуляцію поведінки особистості, є низка досліджень про функціонування механізмів саморегуляції. Однак, на наш погляд, психологічний зміст і функції соціальних очікувань потребують скурпульозного дослідження в контексті саморегуляції поведінки особистості. Існує величезна кількість досліджень самооцінки особистості, її рефлексивності, рівня домагань, об-

разу «Я» та Я-концепції, та немає фундаментальних наукових досліджень про такий важливий феномен як соціальні очікування.

Мета роботи полягає у визначенні ролі та місця соціальних очікувань в саморегуляції поведінки особистості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Під соціальними очікуваннями розуміємо складний соціально-психологічний феномен, який є базовою складовою системи регуляції соціальної поведінки особистості, взаємодії у групах, спільнотах, соціумі. Вони є вимогами, що пред'являються одним соціальним суб'єктом – індивідом, групою, спільнотою до іншого соціального суб'єкта поведінки, і навпаки. Безумовно, соціальні очікування – це складне психологічне утворення, зміст якого залежить від рівня розвитку людини, її індивідуально-психологічних особливостей, від її складових самосвідомості: самооцінки, домагань, рефлексивності, а також таких складних інтегрованих форм самосвідомості як образ «Я» та Я-концепція.

Щоб пізнати глибинну сутність соціальних очікувань, необхідно зазначити такі вихідні положення: соціальні очікування є соціально-психологічним утворенням, яке поєднує структурно-змістову цілісність «Я» і забезпечує її функціонування; структурно-змістова цілісність «Я» не може існувати поза соціальним середовищем, поза таким соціальним утворенням, як «не Я»; соціальні очікування забезпечують когнітивну, емоційно-ціннісну та поведінкову готовність індивіда до попереднього перебігу подій; соціальні очікування поєднують сукупність апробованих знань, інформацію суб'єкта про самого себе, а також уявлення про те, як його сприймають, оцінюють, розуміють оточуючі суб'єкти взаємодії, зокрема значущі інші, а він, відповідно, сприймає, оцінює і розуміє їх; соціальні очікування супроводжуються неймовірно великим емоційно-ціннісним навантаженням, оцінкою та самооцінкою індивідом якостей, дій, вчинків, патернів взаємодії та формуванням на цій основі певного ставлення як до учасників взаємодії, так і до самого себе; соціальні очікування передбачають регулятивність діяльності і поведінки індивіда, узгодження очікувань, сподівань інших з власними думками, бажаннями, діями і навпаки.

Розкриємо змістові особливості соціальних очікувань в саморегуляції поведінки особистості. Здійснимо це через розгляд деяких основних функцій, які виконують соціальні очікування. До них відносимо: регулятивну, посередницьку, коригувальну та орієнтувальну. Безумовно, під функцією розуміємо взаємоуз-

годжену залежність дій, вчинків, психічних новоутворень індивіда. Дія людини, яка залежить від іншої дії, є формою прояву цієї дії. Якщо відбуваються зміни в одній дії, то це позначається на іншій дії. Отже, оцінка людиною окремого акту взаємодії є функцією або взаємоузгодженою залежністю попереднього досвіду оцінювання, рівня адекватності сприйняття оточуючих і відповідної реакції на те, що відбувається.

Розглянемо регулятивну функцію соціальних очікувань. Виокремити роботу кожної з функцій соціальних очікувань завдання не з легких, оскільки функції знаходяться у взаємозв'язку і представляють собою органічну єдність. Тому, розглядаючи їх, ми будемо акцентувати увагу на проявах кожної з них. Регулятивна функція соціальних очікувань пов'язана з самооцінкою, рівнем домагань, самоочікуваннями, інформацією, думками, бажаннями, діями кожного учасника взаємодії. Те, чого очікує людина, визначається не тільки самооцінкою та рівнем її домагань, а й інформацією про інших людей, з якими вона взаємодіє, думку яких цінує, поважає їх чи нехтує ними, що також має значення, оскільки негативна інформація про учасника взаємодії впливає на зміст когнітивної складової. Інформація про тих людей, чиєю думкою людина нехтує, вносить певні коригування в соціальні очікування, підтверджуючи їх правильність чи спростовуючи їх. Будь-яка інформація про іншого учасника взаємодії позначається на соціальних очікуваннях.

Розглянемо посередницьку функцію соціальних очікувань. Соціальні очікування – це не просто поєднання самосвідомості особистості і соціального оточення, а набагато складніший феномен із специфічним предметом та об'єктом дослідження. Посередницька функція очікувань – це функція врівноваження й підтримки стану збалансованості між самосвідомістю особистості та її соціальним оточенням. Посередницька функція має вагомим значення для формування «Я», бо завдяки їй здійснюється виокремлення себе з оточуючої дійсності, порівняння з різними «не-Я» як узагальнення властивих людині рис і відсутніх у неї, але притаманних іншим. Посередницька функція соціальних очікувань реалізується через порівняння, співставлення «Я» та «не-Я» особистості.

У тісному взаємозв'язку з регулятивною та посередницькою функціями соціальних очікувань знаходиться коригувальна функція. Соціальні очікування здійснюють коригувальні впливи через тісний зв'язок з рівнем домагань особистості. Вони є тим

чинником, який спонукає людину постійно враховувати можливі реакції оточуючих на її домагання, на окремі дії, вчинки, на поведінку в цілому. Соціальні очікування залежать від рівня адекватності домагань людини. Саме адекватний рівень домагань сприяє розвитку високого рівня сформованості соціальних очікувань і впливає на коригувальну здатність останніх.

Людські взаємини є тим сприятливим соціальним полем, на якому найрельєфніше відображаються соціальні очікування, що, відповідно, здійснюють вплив на такі складові самосвідомості особистості, як самооцінка, домагання, рефлексивність. Володіння інформацією про соціальні норми, традиції, звичаї, релігійні, політичні вподобання значущих інших позитивно позначається на рівні сформованості соціальних очікувань і слугує тією стабільною когнітивною складовою, яка є базовою для реалізації регулятивної, посередницької, коригувальної та орієнтувальної функцій на будь-якого учасника взаємодії. Безумовно, поведінкова складова, зокрема прояв регулятивної та коригувальної функцій, знаходиться в органічній єдності з сукупністю знань про іншого учасника взаємодії, починаючи з елементарних, поверхневих знань і до базових, що складають основу Я-концепції особистості. Розширення знань як про себе, так і про інших людей, опанування нових сфер діяльності впливають на змістові та динамічні характеристики когнітивної складової зокрема і соціально-психологічних очікувань в цілому. Зміна рівнів сформованості соціальних очікувань відбувається завдяки постійній апробації отриманої інформації, виробленні нових оцінок, суджень, ставлень, що, в свою чергу, спонукає людину до відповідних дій, вчинків, поведінки, діяльності.

Неочікувані вчинки та дії людини можуть сприйматися як щось негативне чи взагалі осудне. Неочікувані дії для інших учасників взаємодії є прогалиною передусім інформації про дану людину чи ситуацію. Це створює ще більшу прогалину у судженнях, оцінках, а саме відсутнє емоційно-ціннісне навантаження. Останнє виключає ймовірні варіанти чи сценарії розвитку подій, що можуть народитися у людській уяві, тому для оточуючих дії такого учасника взаємодії є неочікуваними. Звичайно, за змістом вони можуть бути як позитивні, так і негативні. Після того, як неочікувана дія відбулася, робота механізму неочікуваної дії міжособистісної взаємодії іде в зворотному напрямку. Дія, вчинок чи поведінка учасника взаємодії вже стали реальним фактом, який відбувся у часі і просторі, що викликало в оточуючих, інших учасників взаємодії певні оцінки, судження, похвалу чи

осуд. Неочікувані дії на зворотному шляху набувають емоційно-ціннісного навантаження, що супроводжується відповідним інформаційним навантаженням, – у роботу вступає коригувальна функція. Здійснюється коригування інформації, яка вже відома. Відбувається уточнення тієї сукупності знань про учасника взаємодії чи перебіг подій, які у зв'язку з неочікуваними діями зазнали змін. Таким чином, зміст соціальних очікувань знову підлягає апробації, і цей процес носить перманентний характер.

Ми детально розглянули соціально-психологічний зміст неочікуваної дії, розкрили механізм, завдяки якому здійснюється трансформація неочікуваної дії в міжособистісній взаємодії. Розглянемо детальніше механізм очікуваної дії в міжособистісній взаємодії. Після того, як очікувана дія відбулася, робота механізму очікуваної дії, як і при неочікуваній дії, іде у зворотному напрямку. У першому варіанті ця робота спочатку супроводжується емоційно-ціннісним навантаженням, потім інформаційним, а у другому – ці процеси мали місце на початковій стадії протікання очікуваної дії, а на зворотній стадії вже відбувається своєрідна перевірка, у деякій мірі порівняння реального перебігу подій і очікуваного, та інформаційне доповнення, отримання нових знань. Ці процеси меншою мірою супроводжуються емоційно-ціннісним навантаженням. Зазначимо, що в неочікуваній дії та в очікуваній дії є спільний останній етап – «дія, що відбулася». Він є тією відправною точкою, що слугує своєрідним взірцем для регулювання і коригування соціальних очікувань учасників взаємодії.

З низки функцій соціальних очікувань, які ми розглянули вище, доцільно вимальовується орієнтувальна функція, яка дає можливість людині не загубитися у плинні повсякденного життя, розмаїтті людських взаємин. У тривалих людських взаєминах соціальні очікування відображають об'єктивну необхідність узгоджених дій: від кожного учасника взаємодії очікується певний комплекс думок, почуттів і вчинків, що відповідають його місцю в системі спільної діяльності, тобто дозволяють йому орієнтуватися в цій діяльності. Якщо його поведінка не відповідає цим очікуванням, це викликає відповідну реакцію учасників взаємодії – соціальні санкції. Контроль поведінки індивіда, який здійснюється через реакцію учасників взаємодії, сприяє забезпеченню реалізації орієнтувальної функції соціальних очікувань. Як зазначає М.Бобнева [1], іноді самі очікування розглядають як різновид соціальних санкцій, що впорядковують систему людських взаємин, взаємодій у групі, орієнтують людину в

соціальному середовищі. Вагоме значення в ефективній міжособистісній взаємодії, функціонуванні малої групи має інтерналізація різних санкцій. Людська поведінка набуває певної впорядкованості, яка є результатом дотримання соціальних очікувань, та, відповідно, норм, оскільки очікування «правильної» або «належної» поведінки асоціюються з наявністю легітимності, узгодженості, що передбачають групові норми [1, с.90].

Самооцінка є ядром, серцевиною соціальних очікувань. Негативний попередній досвід, низька самооцінка практично не можуть гарантувати об'єктивні соціальні очікування, оптимальний їх рівень навіть у незнайомому середовищі, де спілкування і контакти відбуваються вперше. Завищена самооцінка спонукає до самовпевненості, відсутності критичності та самокритичності, очікування легкого результату, що призводить до невдач. Самооцінка є критерієм соціальних очікувань і володіє високою асимілятивною здатністю. Самооцінка здійснює регулятивний вплив на рівень сформованості соціальних очікувань через інтеріоризацію та екстеріоризацію самооцінних ставлень. Інтернальні процеси сприяють засвоєнню зовнішніх, соціальних зразків поведінки, групових норм, людських взаємин і трансформації їх у внутрішні психічні утворення, суб'єктивні уявлення, особистісні норми. Екстернальні процеси здійснюють зворотні перетворення. Ці два взаємоузгоджені процеси здатні кардинально впливати на змістові та динамічні параметри самооцінки та рівні сформованості соціальних очікувань особистості.

Варто зазначити, що самооцінка і соціальні очікування людини є двостороннім взаємоузгодженим механізмом взаємовпливів, який кардинально впливає на саморегуляцію поведінки особистості. Неадекватна завищена самооцінка впливає на формування необ'єктивних соціальних очікувань. Відповідно, постійні неадекватні проєкції в майбутнє, необґрунтовані очікування, що не справджуються, зіпсовані людські взаємини є тим матеріалом, який здатний безперервно впливати на формування самооцінки особистості. Цей вплив здійснюється перманентно, впродовж тривалого часу і спонукає перехід якісних змін у кількісні, навіть у такому складному психологічному утворенні, як самооцінка. Двосторонність взаємоузгодженого механізму впливу полягає у тому, що під час психокорекції самооцінки особистість проходить складніший етап змістових перетворень завдяки змінам у когнітивній складовій, які спонукають зміни в емоційно-ціннісній складовій, що відбуваються завдяки рефлексії. Кількісні і якісні зміни емоційно-ціннісної складової, а

саме зміни в оцінці, ставленні людини, спонукають зміни у її висловлюваннях, поведінці, тобто в конативній складовій. Через рефлексію, аналіз і самоаналіз своїх якостей, дій, вчинків, власної діяльності відбувається становлення самооцінки як здатності суб'єкта аналізувати свій внутрішній світ і на цій основі через функції забезпечувати роботу соціальних очікувань як важливого психологічного механізму саморегуляції поведінки особистості.

Висновки. Соціальні очікування є важливим психологічним механізмом саморегуляції поведінки особистості, що виконує низку функцій, основними серед яких є: регулятивна, посередницька, коригувальна та орієнтувальна. Становлення самооцінки як здатності суб'єкта аналізувати свій внутрішній світ відбувається через рефлексію, аналіз і самоаналіз своїх якостей, дій, вчинків та власної діяльності. Завдяки цим механізмам самосвідомості особистості у поєднанні з регулятивною, посередницькою, коригувальною та орієнтувальною функціями забезпечується робота соціальних очікувань як важливого психологічного механізму саморегуляції поведінки особистості, що сприяє розвитку особистості як суб'єкта самоактивності. У подальших наукових пошуках продовжимо емпіричне дослідження функцій та механізмів соціальних очікувань особистості.

Список використаних джерел

1. Бобнева М. И. Социальные нормы и регуляция поведения : [монографія] / М. И. Бобнева. – М. : Наука, 1978. – 311 с.
2. Боришевський М. Й. Дорога до себе : Від основ суб'єктності до вершин духовності : [монографія] / М. Й. Боришевський. – К. : Академвидав, 2010. – 416 с. (Серія «Монограф»).
3. Попович І. С. Соціально-психологічні очікування в людських взаєминах : [монографія] / І. С. Попович. – Херсон : ВАТ ХМД, 2009. – 240 с.

Spysok vykorystanyh dzherel

1. Bobneva M. I. Social'nye normy i reguljacija povedenija : [monografija] / M. I. Bobneva. – M. : Nauka, 1978. – 311 s.
2. Boryshevs'kyj M. J. Doroga do sebe : Vid osnov sub'jektnosti do vershyn duhovnosti : [monografija] / M. J. Boryshevs'kyj. – K. : Akademvydav, 2010. – 416 s. (Serija «Monograf»).
3. Popovych I. S. Social'no-psyhologichni ochikuvannja v ljuds'kyh vzajemynah : [monografija] / I. S. Popovych. – Herson : VAT HMD, 2009. – 240 s.

I.S. Popovych. The role of social expectations in self-regulation of behavior of personality. The article reflects the results of the study of social expectations as the important component of self-regulation of behavior of the personality. The assumptions of the study of social expectations of the individual are specified. Some basic functions of social expectations were reviewed, including regulatory, mediation, corrective and indicative. It is defined the psychological meaning of social expectations and their role and place in the context of self-regulation of behavior of the individual.

The social-psychological meaning of the mechanism of unexpected and expected actions of social expectations of the personality is reviewed. Attention is focused on relations of regulatory role with self-assessment, level of aspiration, self-expectations, information, thoughts, desires, actions of participant's interaction. It is shown that intermediary function balances and maintains the state of balance between the individual self-consciousness and its social environment. It is noted that the correction function is realized through the permanent incorporation of the possible reactions of others to claim the individual, the individual steps, actions, behavior in general and on this basis the appropriate behavioral responses are realized. It is proved that estimated function reflects the objective need of concerted action of every participant of interaction, which corresponds to its place in the system of common activity and allows to orientate in this activity.

It was investigated regulatory, mediation, corrective and orientation functions, and lit the psychological content of social expectations in the context of self-regulation of person's behavior. Self-regulation of behavior favors the development of the individual as a subject of self-activity.

Key words: self-regulation, regulatory function, mediation functions, corrective function, indicative function, psychological mechanism, the mechanism of expected action, the mechanism of unexpected action.

Received January 04, 2015

Revised January 16, 2015

Accepted February 11, 2015